

Gergely Attila

A mai japán család

A népszámlálási adatok alapján 2010-ben mintegy 52 millió „magánháztartásból” 35 millió „rokonsági háztartást” számoltak össze Japánban, de az összeírás szerint „nukleáris család” is közel 30 millió volt az országban, a „gyermekkel élő házaspárok” száma pedig nem sokkal maradt el a 15 milliótól.¹ Ha a japán helyzetre is illik a mondás, amely szerint „ahány ház, annyi szokás”, akkor hogyan jellemezhető 30-35 millió „ház”, amelyek sokasága regionális, generációs vagy szociális szempontból is számos további változatra bontható? Itt csak néhány változási irányzat vázolására szorítkozhatunk.

Tartalmi szempontból a „japán család” megfogalmazás két hangsúlyt tesz lehetővé, amelyek mindegyikét indokolt szem előtt tartani. Az egyik szerint a „japánon”, a másik szerint a „családon” van a hangsúly. A „japán család” előtérbe állítása a család kulturálisan tipikus japán formáját és ennek hagyományát emeli ki (egyebek között azt, hogy a japán történelem nagy részében már a „család” szó használata is kérdéses),² míg a „japán(i) család” olvasatban az kap nyomatékot, hogy az emberi családnak milyen tipikus körülményekkel, kihívásokkal kell szembe néznie a japán feltételek között. Mindkét szempont érvényesítése hozzájárulhat egy teljesebb kép ábrázolásához.

A „mai” jelző korunk folyamataira, a család és a mai világ változásainak kölcsönhatásaira utal. A kölcsönhatás ténye könnyen belátható, adatszerűségében „a mai japán családról” rendkívül részletes képpel rendelkezünk (jenre, négyzetméterre és percre tudhatjuk, mire mennyit költenek, milyen lakásokban élnek, mennyi időt fordítanak pelenkázásra vagy töltenek a képernyő előtt, mindezt életkor, lakóhely vagy nemek szerinti és számtalan egyéb vetületben), de tengernyi adat felsorolása után is kérdéses maradhat, hogyan értelmezzük ezeket a „tényeket”. Ezért az itt következők egy értelmezési keret néhány alapelemére, majd ennek egyes alkalmazási lehetőségeire is kitérnek.

Korunk családfolyamatai és a mai japán család

A családra ható erők egyes összetevői már a modern ipari kapitalizmus világrenszerében nemzetközi léptékben szerveződtek és többé-kevésbé hasonultak. Még inkább így van ez a korunk globalizált feltételei között, ahol a korszak – egyes vonásaiban „fejlettségi szintenként” kimutatható – családjellemzői globális méretekben áthatják az egyes nemzetek, kultúrák családviszonyait. A kölcsönhatások a mai japán család vizsgálata során is mindkét irányban követhetők: míg egyfelől korunk „fejlett” vagy „késő-modern” családjának számos jegye a mai japán családról is leolvasható, másfelől a korszakos változástendenciákból a mai japán család számos vonása kikövetkeztethető.

A „modern”, valamint a „késő-modern” vagy „posztmodern” – más szóhasználatban „ipari”, illetve „posztindusztriális” – család esetében kétségtelenül fölöttébb összetett képlettel

állunk szemben, de a folyamat néhány tendenciájának és mai állásának a felidézése nem igen kerülhető meg. A kérdéskör adott metszetéről Aoki Reiko nem alaptalanul írja: „*Japán súlyos [népesedési] helyzete egyes vonatkozásokban egyedülálló kultúrájának terméke, más vonatkozásokban azonban a posztindusztriális bőség és egy befejezett demográfiai átmenet [máshonnan is] ismerős kimenetele.*”³ Figyelemre méltó, ahogyan több mint 150 éve a Heckenast Gusztáv által kiadott „Ujabb Kori Ismeretek Tára” ezt a kimenetelt elővételezte: bár „*a’ japániak*” „*elfordulnak minden gondolatától, melly a’ nyugoti népekkel összeköttetésre vezethetné őket*”, „*a’ polgárisodás hatalmas karjai elől ők sem fognak tudni menekülhetni*”.⁴

A 20. század hatvanas éveire a történet jelenkori fejezetének általános feltételeit és család-jellemzőit legtöbbször idézett módon talán William J. Goode elemezte.⁵ Központi tétele, hogy a modern kor iparosítási és családi folyamatai között egyfajta megfelelés és kölcsönhatás állt fenn, de uralkodó tendenciaként inkább az „iparosítás” alakította a családot, mint fordítva. Idevágó következtetéseit itt Gene H. Starbuck nyomán foglaljuk össze:⁶ *Feltételek:* az iparosítás – a városiasodást is előre hajtva, részben annak velejárójaként – növeli a területi mobilitást; fokozza a munkamegosztás szakosodását és funkcionális (pl. foglalkozási) differenciálódását; eltérbe állítja a teljesítmény-alapú társadalmi státuszt a „hozzárendelt”, örökölt státusszal (a társadalmi „osztályokat” vagy „rétegeket” a feudális „rendiséggel”) szemben, növeli a társadalmi mobilitást; előmozdítja, illetve megköveteli a gazdasági szereplők nagyobb önállóságát, kedvez az individualizmusnak, akár a közöségivel szemben is az egyéni érdek-követésnek; [a fentiekhez kapcsolatosan nem egy további feltételt említhetnénk: például azt, hogy a népesség nagy részét kivonja a természettel közvetlenebbül érintkező tevékenységek valamint az ezekre jellemző családi-rokonsági viszonyok köréből és a piaci, bürokratikus vagy technológiai „racionális” egyre mestersegebb és kiszámítottabb világába helyezi stb.].

Jellemzők: a család „nuklearizálódik”, a családmag (többször a földrajzi és a társadalmi mobilitás dimenzióiban is) fokozatosan kiválik a nagyobb családi-rokonsági egységből és függetlenedik attól, megerősödik „házassági” jellege; a rokonság bilaterálisabbá válik (a házastársak mindkét oldali rokonságaikhoz szimmetrikusabban kapcsolódnak); a párválasztás mozgásterét megnöveli, a közvetlenül érintettek érzelmei, egyéni választása és egyenjogúsága nagyobb szerephez jutnak; a házasságkötésnél korábban szokásos gazdasági ügyletek (hozomány, örökség) szerepe csökken, az öröklés az utódok között egyenlőbbé válik, a származási család és rokonság befolyása visszaszorul; nemcsak a munkavégzés különül el a családtól, de számos más újrateermelési funkció is, amelyeket növekvő mértékben családon és rokonságon kívüli, társadalmilag szervezett intézmények vesznek át (oktatás-nevelés, egészségügy, szabadidő stb.); az ipari alapú gazdaság a feleségeket és anyákat is fokozott mértékben bevonja a kereső foglalkoztatásba; a családi szerepszerkezet nemre, korra és tekintélyre nézve is szimmetrikusabbá, egyenrangúbbá, „demokratikusabbá” válik; a termékenység, a gyermekszám és a családméret csökken; a válások és a családbomlás gyakorisága megnövekszik; [itt is nem egy további jellemző lenne még említhető, ilyen például az iskolázás időtartamának, valamint a házasságkötési és a gyermekvállalási életkornak ezzel is összefüggő kitolódása].

A Goode és mások által rendszerezett ismérvek bírálhatók,⁷ de akár „ipari kapitalizmusnak”, akár „ipari társadalomnak” nevezzük, az ipari korszakra való átmenet és a 20. század közepére-második felére kiteljesedett ipari rendszer megkövetelt magának egyfajta

1 Tudomány és társadalom

család-modellt, amelyhez a családok többsége nagyobb mértékben alkalmazkodott, mint amilyen mértékben alakítani tudta azt.

A „klasszikus modernitásnak” az ipari rendszer sokban jellegadó összetevője volt, de ma már mindkettőn több vonatkozásban túl vagyunk. 1973-ban jelent meg Daniel Bell szinte korszak-névadó kötete a posztindusztriális társadalomról,⁸ az 1980-as évekre a 300-350 éve indult történet „posztindusztriális” vagy „késő-modern” szakaszába ért. Goode-nek és hasonló tájékozódású kollégáinak ekkor nemcsak azt vetették szemére, hogy a nyugati házastársi család felé való globális konvergencia várakozásába tévedtek, hanem azt is, hogy nem vették idejében észre: az ipari kor általuk leírt családmoddelljére a könyv megjelenése utáni évtizedekben a nyugati társadalmakban is több ponton az összeomlás sorsa várt. A 20. század hatvanas-hetvenes éveire az ipari rendszer fogaskerekei nagyrészt felőrölték az „ipari családot” is. Ami abból maradt, azt az utóbbi 30-40 év messzemenően átformálta, az utóbbi évtizedek változásai új szerkezeti konfigurációk elterjedéséhez vezettek.

A „posztindusztriális”, „szolgáltatási”, „információs” vagy „posztmodern” társadalom reklámcsomagjának „család” dobozán bár olyan címkéket találunk, amelyek folyamatos élet-színvonal-emelkedésről, minden korábbinál nagyobb jólétről, fejlett információs és kommunikációs technológiákról, demokratikusabb politikáról, jobb egészségről és hosszabb várható élettartamról, globális kapcsolathálózatokról, magasabb iskolázottságról és több tudásról, a „radikális pluralitás és heterogenitás” világában minden korábbinál szélesebb „választási lehetőségekről” és „önmegvalósításról” szólnak, de amit *benne* találunk, azt az utóbbi évtizedekben (tipikus módon pl. az Európai Unió, az Amerikai Egyesült Államok vagy az OECD tagállamainak statisztikaiban) olyan irányzatok jellemzik, mint a munkanélküliség, a foglalkoztatási bizonytalanság növekedése, a munkaerőpiac reguláris-irreguláris polarizációja, a különféle egyenlőtlenségek éleződése, a társadalmi biztonsági háló meggyengülése, a család tekintetében a házassági hajlandóság, a házassági és családi stabilitás, a termékenység, a családméret minden korábbinál alacsonyabb, ugyanakkor a válások, a házasság nélküli együttélés, a házasságon kívül született gyermekek, a gyermekes és gyermek nélküli családok közötti vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek, az egyszülős családok, az ilyen körülmények közötti gyermek-szegénység, a női és anyai munkavállalás, vagy az egyedül élő idős emberek arányának minden eddiget meghaladó szintjei.⁹ Csak egy viszonylag teljes lista is túl hosszú lenne, ezért itt mindössze néhány további fejleményre utalnék:¹⁰

a) a házasság nélküli együttélés nemcsak minden korábbinál gyakoribb, de számos országban egyfajta nemzedéki normává vált (észak-európai államokkal az élen; az 1000 lakosra számolt házassodási ráta az OECD országok átlagában 1970-től 40 év alatt felére esett vissza¹¹, Magyarországon 30-35 éve még kétszer annyi házasságot kötöttek, mint napjainkban);

b) a megszülető gyermekek nemcsak növekvő arányban, hanem sok országban többségükben házasságon kívül születnek (észak-európai országban 60-70%-ban, Magyarországon is a gyermekek közel fele);

c) ha egyáltalán sor kerül házasságra, a házassodási életkor további kitolódása figyelhető meg (hódít a „szingli” életmód, egymást követik a „halogató nemzedékek”¹²);

d) a megszületett gyermekeknek növekvő hányada él csak egy szülővel (az OECD országok átlagában a gyermekek 15 %-a él egy-szülős háztartásban, további 10 %-a „újra-

alapított családban¹³; az Egyesült Államokban 1960-tól a kiskorúakat nevelő háztartások körében a házasság szülők által vezetett háztartások aránya 92 %-ról 67 %-ra csökkent¹⁴);

e) sok országban a család „elapátlanodásától” kísérvé, a családok túlnyomóan „matrifokálissá” („anyaközpontúvá”) válnak (aminek csak egyik oldala, hogy válás esetén a gyermek vagy gyermekek általában az anyához kerülnek; a nők „szingli anya” szerepének terjedése egy másik változás, vagy az, hogy azoknak a háztartásoknak, ahol kiskorú gyermekek vannak, egyre nagyobb százalékában az anya az egyetlen vagy a fő kenyérkereső¹⁵);

f) a szakterület vezető kutatói az egész életre szóló házassági elköteleződés normájának visszaszorulásával párhuzamosan a házasság egyfajta „deszakralizációjáról”¹⁶ írnak (nemcsak az újránházassodási, ill. a házasság nélküli együttélési tendencia folytatódása figyelhető meg, hanem pl. a „sorozat-házasság”, a „távházasság”, ill. „táv-válás” stb. terjedése);

g) a „gender” ideológiák a fentiek értelmezésében és értékelésében talán még nagyobb szerepet játszanak, mint amilyent a házastársi vagy nukleáris család ideológiai eszménye az ipari korszakban játszott (az előbbieket alkalmazásában egyes EU-tagállamok élen járnak).

Az, hogy az „ipari család” kutatói az 1960-1970-es években egy sor újabb jelenséget – így a házasság nélküli együttélésnek vagy az egyneműek kapcsolatainak adott mértékű terjedését – nem látták előre, mintha arra vallana, hogy az utóbbi évtizedekben a tendenciák alakulásában a korábbiakon túl újabb (köztük a modernítésre több irányból visszaható) jelenségek is közrejátszanak. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy újszerű tényezőkkel együtt a régebbiek közül is nem egy tovább hat, illetve egyes „régebbi” és „újabb” tényezők egyaránt jóval hosszabb távon működő erők és ellenerők hatásaiba ágyazódnak. Az adatok megvizsgálása egyben arra is rávilágít, hogy akár a hosszabb távon kimutatható tényezők mindenkori összhatása sem feltétlen lineáris, nem egy esetben több évtizedes tendenciák megtorpanása vagy éppen visszafordulása is megfigyelhető.¹⁷

Japánt és a japán családot eddig alig említettük, de aki valamelyest ismerős a mai japán világban, nem teljesen alaptalanul mondhatná, hogy ezek után „magát a japán családot” már alig érdemes külön vizsgálni: miután a felidézett tendenciák legtöbbje a mai japán családról is elmondható, az utóbbi akár a „késő-modern család” egy regionális vagy kulturális változatának is tekinthető. Az ilyen vélemény mellett több érv felhozható. Ha nem is a modern vagy posztmodern konvergencia-tézisek leegyszerűsítő sémái szerint, de párhuzamok nem kis számban felfedezhetők. Ilyen párhuzamos irányzatok például, hogy egyre kevesebben kötnek házasságot, akik házasodnak, azok is magasabb életkorban teszik, a menyasszonyok egyre nagyobb hányada várandós, a létrejövő családokban egyre kevesebb gyermek születik, a nők foglalkoztatása, ezen belül a feleségeké és a gyermekes anyáké egyre szélesebb körű, a válási ráta növekszik, a gyermeküket egyedül nevelő anyák száma és aránya nő stb.

Nemcsak a tényezők és a jellemzők, de a következmények is sokban hasonlóak. A 20. század demográfiai átmenetei után századunkban a „fejlett társadalmak” olyan „népesezési tétl” elé néznek, amely (egyebek között éppen sokat emlegetett „fenntarthatóságuk” összefüggésében) nincs híján drámai vonásoknak. Ez különösen érvényes Európára¹⁸ és Japánra, de a „fejlett világ” egészének kilátásait tekintve is lényeges szerepet játszik

1 Tudomány és társadalom

abban, amit Jacques Barzun, a Nyugat világtörténelmi pályafutásának egyik legnevesebb kortárs kutatója így összegezett: „*A vita kedvéért fogadjuk el, hogy «kultúránk» alighanem a végéhez közeledik ...*”¹⁹

A japán helyzet ugyanakkor, akár csak a többi konkrét nemzeti vagy kulturális változat, még az általánosan érvényesülő tendenciák esetében sincs híján bizonyos sajátos vonásoknak vagy kísérőjelenségeknek, amelyek részben a máshol is megfigyelhető tendenciák eltérő időzítésében, mértékében vagy ütemében jelentkeznek, s amelyek mögött gyakran hosszabb távon ható „történelmi előzmények”, „kulturális sajátosságok” munkálnak. Mindezekre japán vonatkozásban is bőven találhatunk példát. Különösen a „fejlettség” hasonló szintjeire eljutott nemzeteknél széles körben jelentkező olyan folyamatokat tekintve, mint a demográfiai átmenetek és ezekkel kapcsolatban a termékenység csökkenése vagy az előregedés. Ezek Japánban is jelentkeznek, de nem sajátos módosulások nélkül. Itt (mint Kelet-Ázsia más országaiban is) a demográfiai átmenetek az összevethető nyugati eseteknél rövidebb idő alatt mentek végbe, mintegy egymásra torlódtak,²⁰ a termékenység nem csak alacsony szintre hanyatlott, hanem kirívóan alacsonnyá vált, az előregedés nemcsak „előrehaladt”, hanem rekord-ütemben zajlik. Ezek a jelenségek együttesen, annak ellenére, hogy összetevőik máshol is előfordulnak, egyrészt sajátos összképet rajzolnak ki, másrészt kimenetelükben a nyugati esetektől eltérő sajátosságok meglétére, a világtendenciákkal jellegzetesen kombinálódó tényezőkre utalnak. Hasonló háttere lehet annak, hogy ugyanakkor pl. a családbomlás mértéke, bár az utóbbi évtizedekben szintén emelkedő tendenciát mutat, nem tartható a más összevethető országok átlagához képest különösen magasnak. Ugyanez mondható el a házasság nélküli együttélések relatív gyakoriságáról, vagy a házasságon kívül született gyermekek arányáról (az utóbbi Japán esetében 2% körüli, ami az összevethető esetekhez képest nagyon alacsonynak tekinthető).

Érdeemes lehet tehát az országok adott körében korszakosan jellemző folyamatokkal egyidejűleg az ezek befolyását egyedileg módosító tényezők hatásainak is nyomába eredni. Ilyenekre mutat rá pl. Kato Akihito a japán csalárendszer huszadik századi pályájáról elvégzett elemzése eredményeként a „fiktív nuklearizáció” jelenségében. A japán csalárendszer „20. századi nuklearizációjának” szakmai közhelyével szemben tanulságosan világít rá arra, hogyan él tovább, sokszor a hivatalos statisztikák számára rejtett (tényleges súlyához képest alulreprezentált) módon a japán ház-rendszer nem egy „hagyományos” vonása a modern vagy posztmodern névértékek látszata mögött.²¹

Az idézetekhez hasonló ténymegállapító leírásoknak, elemzéseknek megvan a nyilvánvaló jelentőségük és megvannak a nem csekély szakmai problémái, de legalább ennyire fontosak azok a fogalmi, elméleti keretek, amelyek révén a feltárható tények összefüggő módon értelmezhetők és az összehasonlító kutatás számára általánosíthatók. Az ilyen célra szóba jöhető közelítésmódok között külön figyelmet érdemlőnek tűnik az, amelyet több mint száz éve Max Weber egy látszólag nagyon eltérő kérdéskörben alkalmazott. Idevágó elemzésének csak egyes alapvonásait idézzük fel.

Az összehasonlító elemzés kritériumaihoz – az instrumentalizáció változatai

Weber *Az antik kultúra hanyatlásának társadalmi alapjai* címet adta a közel 120 éve Freiburgban tartott előadásának. Mondanivalójának relevanciája azonban messze túlmutat közvetlen tematikáján. Előadása ugyanis legalább annyira szólt a középkori Európa,

szélesebb értelemben a „Nyugat” világtörténelmi felemelkedéséről, mint az antik világ hanyatlásáról. De nem tanulság nélküli előadásának újraolvasása Európa és a nyugati világ, tágabban a Japánt is körükbe foglaló „fejlett” vagy „késő-modern” társadalmak mai helyzetének és kilátásainak értékeléséhez sem.

A Nyugat felemelkedését és újkori uralkodó szerepét gyakran magyarázzák a nagy földrajzi felfedezésekkel, a világkereskedelem súlypontjának ezt követő áthelyeződésével, a gyarmatok kizsákmányolásával, az európai újkor vallási és politikai forradalmaival vagy nemzetállami folyamataival, a modern tudomány és technológia létrejöttével, az ipari forradalommal és a modern kapitalista gazdaság kiépítésével, vagy akár a felvilágosodás, a racionalizmus, a nacionalizmus, a liberalizmus, az individualizmus stb. eszméinek elterjedésével és sok hasonlóval. Weber, aki kijelentette magáról, hogy „vallásilag nem muzikális”, de elszánt gondolkodó volt, jóval mélyebbre hatolt. Visszament a valós történelmi és intézményfejlődési gyökerekhez. Az antik kultúra összeomlásának és a középkori európai kultúra felemelkedésének tényezőit egyszerre megvilágítva, a lényegi összefüggést a következőkben látta: „A rabszolgák élete rendszerint kaszárnyaélet”, „a kaszárnyában élő rabszolgának nemcsak tulajdona nincsen, családja sincs.” „A rabszolgakaszárnya nem volt képes önmagát reprodukálni, az állományt folyamatos vásárlásokkal kellett kiegészíteni”.²² „A karoling kori servus viszont robotköteles kisparasztként élt (...) Visszakapta családját, és a családdal együtt saját tulajdont kapott.” „A társadalom legalsó rétegeiben hatalmas átalakulási folyamat ment végbe: a legalsó rétegekhez tartozók újra családot és tulajdont kaptak. És itt csupán utalni szeretnék rá, hogy ez a folyamat párhuzamos volt a kereszténység győzelemre jutásával.”²³ „A házasságon kívül élő rabszolgát főlváltja a családjá körében élő paraszt.”²⁴ „A nem szabadok tömegei újra családot és magántulajdont kaptak: »beszélő szerszámokból« lassan újra emberek lettek, akiknek családi létezését azután az egyre erősödő kereszténység morális értelemben tartósan szavatolta.”²⁵ A fordítás helyénvaló, de a megállapítás összehasonlító célú kiaknázásához érdemesnek tűnik az eredeti „*instrumentum vocale*” kifejezéshez visszanyúlni. Ez fordítható ugyan „beszélő szerszámnak” (aminek Varro is érthette, akinek a szóösszetételt tulajdonítják²⁶), de a fogalmi általánosíthatóság céljára megfelelőbb lehet az „eszköz” szó használata. A „beszélő eszköz” megfogalmazásból közvetlenebb módon fejthetők ki azok az általános mozzanatok, amelyek a történelmi térben és időben egymástól távolinak látszó jelenségek vizsgálatának közös nevezőjét adhatják, így az összehasonlító elemzéshez alkalmasabb támpontul szolgálhatnak.

Egy ilyen megfogalmazásban közvetlenebb és általánosíthatóbb módon jelenik meg a weber-i megállapításban rejlő alapvető szembenállás egyfelől az emberi személy eszközzé tétele, eszközként való „használata”, instrumentalizálása, másfelől a szeretet és a szabadság keresztény eszménye között.²⁷ Ebben a perspektívában egyfelől a szolgaság és alávetés, másfelől az emberi méltóság és szabadság viszonyai olyan dimenziót nyerne, amelyben azok lényegi ismérvei eloldódnak történetileg egyedi előfordulásaiktól, s ezzel általánosabb tartalmuk feltárását teszik lehetővé. Így például azt, hogy a „rabszolgaságot” mint az ember ember (s nem feltétlen csak más emberek) általi kisajátítását, ezen belül az emberi család instrumentalizálását és ennek különböző fokozatait ne csak az európai antikvitásban ismerjük fel, hanem más kultúrák és más korok gyakorlatában is.

Anélkül, hogy elfelednénk: a „hagyományos”, esetleg csak „kereszténynek” mondott európai vagy nyugati család is ki volt téve az instrumentalizáció kihívásainak és annak

1 tudomány és társadalom

helyszínévé válhatott, továbbá a „modernizáció” egyes törekvései az instrumentalizáció „hagyományos” módjaira adott válaszkísérletekként is értelmezhetők – ha az utóbbiak kivonták magukat hovatovább nemcsak a kereszténység abszolút igényű, hanem mindenféle hagyomány erkölcsi ellenőrzése alól, valójában csak az instrumentalizáció egyik gyakorlatát váltották fel annak másik, esetleg még korlátlanabb változatával.

A modernitást szokás egy „sötét”, „hagyományelvű”, „passzív” középkorral szemben a „felvilágosodás”, a „forradalmi újítás” és „aktivitás” jegyében bemutatni, de a jelzett tünetek legalább annyira utalnak sodródásra, mint „agenciára”. Alkalmasint nemcsak a nyugati világban. Az ember és az emberi család akár „külső”, akár „belső” instrumentalizációjának sajátos gyakorlatait – a középkori szamuráj-típusú vagy a Meidzsi kori jogrendszer által általánosan előírt házszerzettől a második világháború előtti japán állam-rendszernek vagy a háború utáni japán gazdasági modellnek a tulajdonképpeni családot sokban alárendelő „familizmusán” át a mai családfolyamatokig – Japán múltjában és jelenében sem lehetetlen felismerni. A japán család-problematikát a felidézett weber-i perspektívában újraértelmezve, érdemes lehet egyfelől az instrumentalizáció gyakorlatait, másfelől a család lélettörekvéseit,²⁸ valamint a hatások mindenkori mérlegét a japán esetben is nyomon követni, de ennek kifejtése az adott feltételek között már csak egy másik munka feladata lehet.

(A tanulmány eredetileg megjelent: Károli japanológia. A KRE japán szak 20 éves jubileumi konferenciáján, 2014. október 15-én elhangzott előadások válogatott és szerkesztett tanulmányai. Szerkesztették: Farkas Ildikó, Sági Attila. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 427–440. o. A kötetre ezúton hívjuk fel olvasóink szíves figyelmét. A közléssel szerkesztőségünk folytatja a távol-keleti társadalmakkal foglalkozó írások sorát. Eddig megjelent: Szentirmai László: Tajvani mozaik = I. évf. 4. szám, 2001. november, 5–21. o.; Hoppál Mihály: Sámánok között. Kínai naplójegyzetek, 2001 = II. évf. 3. szám, 2002. augusztus, 18–31. o.; Zelnik Csaba: A népi Kína az ezredfordulón = III. évf. 2. szám, 2003. május, 16–35. o.; Kövér Laura: A koreai családmódel változása a 20. században = XIV. évf. 3. szám, 2014. ősz, 17–32. o.)

Jegyzetek

¹ Japán Belügyi és Hírközlésügyi Minisztérium, Statisztikai Hivatal, Adatfelvételi Főosztály, Népszámlálási adatok: Háztartások családtípus szerint (1990–2010), 総務省統計局 統計調査部「国勢調査報告」家族類型別一般世帯数（平成2～22年）A pontosabb számok: „magánháztartás” (一般世帯) 51.872.000, „rokonsági háztartás” (親族のみの世帯) 34.516.000, „nukleáris család” (核家族世帯) 29.207.000, „házaspár gyermekkel” (夫婦と子供) 14.440.000. <http://www.stat.go.jp/english/data/nenkan/1431-02.htm>, megtekintve: 2014. augusztus 11.

² Az uralkodó intézményi normákat tekintve, a tulajdonképpeni értelemben vett családra a japán történelem nagy részében nincs is szó. A modern antropológia szerinti „családi-rokonsági intézményekre” alkalmazott japán kulcsfogalom az „ie” volt, amit lehet ugyan „háznak”, „házközösségnek”, „házrendszernek”, „ház-szervezetnek”, esetleg „háztar-

tásnak” vagy „család-rendszernek” fordítani, de semmiképpen nem „családnak”, úgy ahogyan azt ma kulturálisan tipikus fogalomként általában értjük. A „család” értelemében használt és más nyelvekre így fordítható szó még a mai japán nyelvben is a 家族 (kazoku), azaz „háznép”, „a házhoz tartozók”.

³ Reiko Aoki: *A Demographic Perspective on Japan's „Lost Decades”*. In: *Population and Development Review* 38, (Supplement), 2012. 110. o. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2013.00554.x/pdf>, megtekintve: 2013. március 3.

⁴ Ujabb Kori Ismeretek Tára. Heckenast Gusztáv, Pest, 1852. 4. kötet, „Japan” címszó, 522. o.

⁵ J. William Goode: *World revolution and family patterns*. Free Press, Glencoe, 1963. A *Social Sciences Citation Index* szerint 1985-ig több mint 540 közleményben idézték.

⁶ H. Gene Starbuck: *Is There a Post-Industrial Family Form? An Exploration Using Global Data*, 43rd Annual Conference, Western Social Science Association, April 18–22, 2001. <http://www.coloradomesa.edu/~starbuck/pifamfrm.pdf>, megtekintve: 2014. július 20.

⁷ Vö.: J. Andrew Cherlin: *Goode's World Revolution and Family Patterns: A Reconsideration at Fifty Years*, *Population and Development Review*, December 2012. 577–607. o.

⁸ Daniel Bell: *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books, New York, 1973.

⁹ Vö. pl.: az OECD nemrég kiadott család-jelentésével: *Doing Better for Families*, 2011. <http://www.oecd.org/els/soc/47701118.pdf>, megtekintve: 2014. július 23. Lásd továbbá az Eurostat család-statisztikáit vagy az OECD Family Database adattárát (utóbbira: <http://www.oecd.org/social/soc/oecdfamilydatabase.htm>, megtekintve: 2014. július 27.).

¹⁰ Részben Starbuck, részben mások kutatásai nyomán. Vö.: H. Gene Starbuck: *Is There a Post-Industrial Family Form?* i. m.; lásd továbbá: *OECD Doing Better for Families*; *Pew Research Center: Household and Family Structure*, <http://www.pewsocialtrends.org/topics/household-and-family-structure/pages/2/>, megtekintve: 2014. augusztus 23.

¹¹ *OECD Doing Better for Families*, i. m.

¹² Vö.: Susan Littwin: *The Postponed Generation: Why America's Grown-Up Kids Are Growing Up Later*, William Morrow & Co. 1987.

¹³ Az angol nyelvi terminusok: „reconstituted family”, „sole-parent household”.

¹⁴ *Pew Research Center: The Rise of Single Fathers*, July 2, 2013. <http://www.pewsocialtrends.org/2013/07/02/the-rise-of-single-fathers/#profile-of-single-father-householders>, megtekintve: 2014. augusztus 23.

¹⁵ *Pew Research Center: Breadwinner Moms*, May 29, 2013. <http://www.pewsocialtrends.org/2013/05/29/breadwinner-moms/>, megtekintve: 2014. augusztus 23; a *Pew* kutatásról kialakult vitára nézve lásd: *Conservatives: Pew Breadwinner Mother Study ‚Misleading’*, <http://www.usnews.com/news/articles/2013/07/23/conservatives-pew-breadwinner-mother-study-misleading>

¹⁶ J. William Goode: *World Changes in Divorce Patterns*, New Haven, Yale University Press, 1993; továbbá: H. Gene Starbuck: *Is There a Post-Industrial Family Form?* i. m.

¹⁷ Néhány a számos eset közül: a többgenerációs családi háztartás „visszatérése” (részben a gazdasági válság hatására) Amerikában (az arány nagyjából oda emelkedett, ahol az 1950-es évek közepén volt: *Pew Research Center: The Return of the Multi-Generational Family Household*, March 18, 2010. <http://www.pewsocialtrends.org/2010/03/18/the-return-of-the-multi-generational-family-household/>, megtekintve: 2014. augusztus 19.

1 tudomány és társadalom

Továbbá: Richard Fry – Jeffrey S. Passel: *In Post-Recession Era, Young Adults Drive Continuing Rise in Multi-Generational Living*. Pew Research Center, July 17, 2014. „2012-ben rekordszámban 57 millió amerikai, a népesség 18.1%-a élt többgenerációs családi háztartásban, ami az 1980-as adat duplája.” <http://www.pewsocialtrends.org/2014/07/17/in-post-recession-era-young-adults-drive-continuing-rise-in-multi-generational-living/> megtekintve: 2014. augusztus 19.

¹⁸ Ennek egyik legújabb fejleménye a nyolc európai akadémia összefogásában elkészített jelentés: German National Academy of Sciences Leopoldina: *Mastering Demographic Change in Europe*, June 2014. http://www.leopoldina.org/uploads/tx_leopublication/2014_Joint_Statement_Demographic_Change_ALLEA.pdf, megtekintve: 2014. augusztus 3. A jelentés egyik összefoglaló következtetése szerint a 21. század közepére az Európai Unió akkorra várható lakossága a világnépesség mintegy 5-6 %-át teheti ki.

¹⁹ Jacques Barzun: *Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. Sokban hasonló véleményen van többek között John Lukacs: *Egy nagy korszak végén. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005*, vagy szintén tőle: *A 20. század és az újkor vége*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. Már akkor kifejtette tézisét, amikor azt Európában, különösen annak keleti felén, még a legtöbben hitetlenkedve fogadták.

²⁰ Vö. pl. a „compressed modernity” koreai fogalmával (Kyung-Sup Chang: *Individualization without Individualism: Compressed Modernity and Obfuscated Family Crisis in East Asia*. = *Journal of Intimate and Public Spheres*, Kyoto University, March 2010.)

²¹ Akihiko Kato: *The Japanese family system: continuity and change in the twentieth century*, 2013. Max-Planck-Institut für demografische Forschung, <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2013-004.pdf>, megtekintve: 2014. augusztus 1.

²² Max Weber: *Az antik kultúra hanyatlásának társadalmi alapjai*. In: Max Weber: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 344. o. Kiemelések az eredetiben.

²³ Uo. 346. o. Kiemelések az eredetiben.

²⁴ Uo. 352. o.

²⁵ Uo. 354. o.

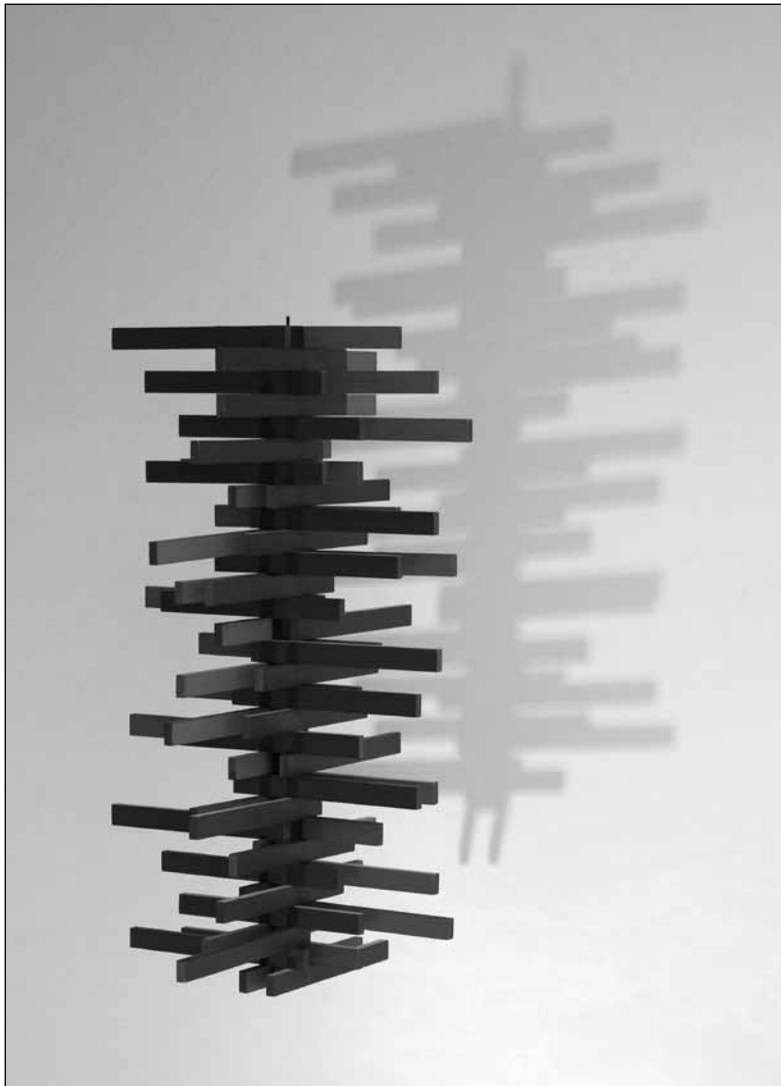
²⁶ Varro: *De re rustica*, Kr.e. 37. Vö.: Jesper Carlsen: *Vilici and Roman Estate Managers Until AD 284*. L’erma di Bretschneider, 2001. 18. o.

²⁷ Másokéval együtt idézhető II. János Pál pápa szavai, aki több helyen megfogalmazta: a szeretet ellentéte voltaképpen nem a gyűlölet, hanem a másik ember eszközként való „használata”, kihasználása. Még Karol Wojtylaként írta: „A személyt jogosan megilleti, hogy ne használati tárgynak nézzék, hanem szeretettel közelítsenek hozzá.” (In: Pope John Paul II: *Love and Responsibility*. Ignatius Press, 1993. 42. o.; a kötet először 1960-ban, lengyelül jelent meg.) A kérdéskörnek történetileg hosszabb távon is megvan a filozófiai, teológiai, etikai hagyománya. Ebben az összefüggésben az újabb szakirodalomból idézhető Paulus Kaufman tanulmánya (In: *Instrumentalization: What Does it Mean to Use a Person?* In: P. Kaufman – H. Kuch – Ch. Neuhäuser – E. Webster (eds.): *Humiliation, Degradation, Dehumanization, Human Dignity Violated*. Springer, 2011.)

²⁸ A család mint alapintézmény maradandóságára vall, hogy a körvonalazott változási irányzatokkal egyidőben a család ma is a japán népesség mintegy fele számára „a legfontosabb az életben” (国民性調査, *A Study of the Japanese National Character. The Twelfth Nationwide Survey*, 2008. Institute of Statistical Mathematics, 2011. 11. o. <http://ismrepo>.)

ism.ac.jp/dspace/bitstream/10787/903/1/kenripo102.pdf, megtekintve: 2014. szeptember 14.). A japán Miniszterelnöki Hivatal közvéleménykutatása szerint a család a népesség kétharmada számára „a bensőséges együttlét helye” (国民生活に関する世論調査, 平成 26年 6 月, Az életmódra vonatkozó közvéleménykutatás, 2014. június, a 40. ábráról leolvasható, hogy az adott érték 2008 óta a korábbiaknál is nagyobb hangsúlyt kap) <http://survey.gov-online.go.jp/h26/h26-life/zh/z39.html>, megtekintve: 2014. szeptember 24.

Fazekas Balogh István: K2